

УДК: 55:502

ШАҲАРСОЗЛИҚДА ЭКОЛОГИК ЖИҲАТЛАР.

Жураева Э.Э., Курбанова М.Қ., Каримов А.А. Эшқобилов Ш.А.

Самарқанд давлат архитектура-қурилиш институти.

Анотация: *В этом исследовании изучены экологические проблемы и решения урбанизации. Предоставляются рекомендации по охране зеленых зон на границах города, разработка меры по обеспечению экологической безопасности и экологической защиты.*

Калим сўзлар: *Ишлаб чиқариш, қонун ва қоидалар, ландшафт, ресурслар, табиий атроф-муҳит, урбоэкология, урбоэкотизимлар, шаҳар, туман, шаҳарсозлик майдонлари, экологик мувозанат, яшил майдонлар.*

Қурилиш жараёнида атроф-муҳитга салбий таъсирлар бўлиб туради. Қурилиш майдонини тайёрлаш бевосита дарахт ва буталарнинг кесилиши, тупроқ қатламининг зарарланиши ва қурилиш майдонларидан чиқаётган оқова сувлар, қовлаш ишлари, қурилаётган объект тагидан пойдевор учун қазилган чуқурлик ва қовурлар учун ариқ, қурилиш майдончасида ҳаракатланаётган автотранспорт ва бошқа механизмлар томонидан чиқаётган чиқиндилар – қурилиш жараёнидаги асосий ифлослантирувчи манбалар саналади. Табиатда амалга ошириладиган қурилиш экотизимларини ҳар бир вакиллари учун талофат етказди, масалан ҳайвонот оламига: қурилишнинг бўлиши натижасида ҳайвонот оламининг озук занжири бузилади, бу эса ўз навбатида уларнинг сонини қисқаришига олиб келади. Лойиҳа тузувчилар иложи борича табиий атроф-муҳитга қурилишнинг салбий таъсирини камайтиришга ҳаракат қилмоғи зарурдир.

Шаҳарсозлик экологияси шаҳар аҳолиси мавқесининг мамлакат миқёсида ўсиш майдонларида инсонлар яшайдиган экологик хавфсиз муҳитни яратилиши, шаҳар ва қишлоқларни ривожланиши, аҳолини турли жойларга ер сатҳидаги катта кенгликда жойлаштириш бўйича фаолият тушунилади.

Шаҳарсозликнинг экологик муаммоси табиий атроф-муҳит билан ўраб олган шаҳар ва қишлоқларни ҳар томонлама таъсирини ўрганиш асосида фақатгина муваффақиятли қарор топиши мумкин.

Шаҳар муҳитида табиат ва инсон ўртасидаги маълум ўзаро келишув улар орасидаги экологик мувозанатни, яъни ўз-ўзини ростлаши, қайта ишлаб чиқариши ва унинг асосий ташкил этувчиларини тегишли муҳофазаси таъминланган шундай табиий атроф-муҳит ҳолатида эришиш шароитида фақатгина амалга ошиши мумкин. Бунда инсоннинг ҳаётининг фаолияти учун ижобий таъсир кўрсатадиган шароитнинг яратилиши, шунингдек табиий ва материал ресурсларини тўғри ишлатилиши муҳим масала ҳисобланади.

Шаҳарнинг ҳудудий чегарасида ҳар хил кўринишдаги қурилишдан табиий экотизимларда техноген (уйлар, корхоналар, йўллар ва ш.к.) юқлар айниқса кескин. Бу ерда чегараланган ҳудудга нисбатан саноат, фуқаро ва бошқа комплекслар бир жойда тўпланган, бир вақтнинг ўзида барча кўринишдаги антропоген, яъни механик, физик, кимёвий, биологик ва бошқа таъсирлар ҳаракатланади. Шаҳарлардаги майдонларда табиий экотизимларнинг техноген даражаси ва майдонининг зарарланиши юқоридир.

Урбоэкотизимларнинг кўп шаклли хиллари табиий ва антропоген тизимлар остида бирикади. Шаҳар – экотизимларга ва атроф-муҳитга тўлиқ боғлиқдир. Шаҳарнинг ривожланиши табиий атроф-муҳит қонунлари билан эмас, балки экологик мувозанатни бузилиши, инсон фаолиятининг бунёдкорлиги ва бузувчанлиги билан аниқланади. Шаҳарни мувозанатсиз экотизимларга қўшиш мумкин.

Айрим шаҳар майдонларида ушбу ўзига хос хусусиятлар оқибатида урбоэкотизимларнинг биомассаси мувозанатлашмаган, озуқа занжири бузилган, унумдорлик йўқ қилинган. Урбоэкотизимларнинг соддалашган таркиби унинг ташқи таъсирларга юқори барқарорлигини таъминламайди, доимий экологик назоратни ва экологик талабларни бажарилишини талаб қилади.

Ўзбекистон Республикасининг табиий атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, энергия ва ресурслардан самарали ва оқилона фойдаланиш бўйича

қабул қилинган бир қанча қонунлари ҳамда қонун ости меъёрий ҳужжатларда шаҳарсозлик фаолиятида махсус экологик талаблар белгиланган.

Ушбу ҳужжатларга асосан шаҳар ва аҳоли яшаш пунктларини жойлаштириш, лойиҳалаш, қурилиши ва қайта таъмирланишида табиий экотизимларни ҳаракат қилиши ҳамда инсонларнинг ҳаётий фаолияти учун ўраб олган атроф-муҳит ҳолатига ижобий таъсир кўрсатишини таъминлайдиган комплекс чегараларга риоя этилиши зарур.

Шаҳарсозлик фаолиятида экологик талабларни қуйидаги учта асосий йўналиш бўйича кўриб чиқамиз:

1. Аҳоли яшаш пунктларини архитектуравий лойиҳалаш ва қуриш;
2. Шаҳарлар ва аҳоли яшаш пунктларининг атроф-муҳит муҳофазаси санитарияси;
3. Шаҳарларда яшил майдонларни яратилиши ва муҳофазаси.

Аҳоли яшаш пунктларини архитектуравий лойиҳалаш ва қуришда табиий атроф-муҳитни тикланиши, бузилган майдонларни рекултивациялаш (қайта тиклаш), ерларни ободонлаштириш, маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, экологик хавфсиз ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш бўйича чора-тадбирлар қабул қилиниши лозим. Шаҳарларда яшил майдонлар шовқинларнинг даражасини, чанг ва газларнинг таркибини пасайтиради, шаҳар қурилишини ноқулай шамоллардан ҳимоя қилади, фитонцид таъсир кўрсатади, радиацияни юмшатади ва ҳ.к.

Шаҳар майдонлари чегараларида яшил майдонларнинг муҳофазаси бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқишда улар учун энг катта хавф бўлган рекреация юкларни, ифлосланган ҳавони ва урбонизациялашган атроф-муҳитнинг комплекс таъсири ифодаланишини эътиборга олиш зарур.

Қурилиш жараёнида атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатувчиларни ва қурилиш жараёнида бўладиган бу таъсирларини камайтириш учун тўғридан-тўғри қуйидаги чора-тадбирлар қўлланилади.

1. Қурилиш майдонини тайёрлашнинг салбий таъсир кўрсатувчиларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Жумладан, чиқиндиларнинг пайдо бўлиши ва

ифлосланган автотранспортларнинг ҳаракати, ер юзасидаги сув ресурсларнинг ифлосланиши, тупроқ эрозияси, ландшафтларнинг ўзгаришидир.

Юқоридаги экологик муаммоларнинг олдини олиш учун қуйидаги чора-тадбирларни қўллаш лозим:

- А. қурилиш майдонида чиқиндиларни ташувчи автотранспортларни ва уларнинг резина камерали ғилдиракларини тозаловчи махсус жойлар бўлиши;
- В. чиқиндиларни ташлаш учун махсус жой ажратиш, чиқиндиларни ёпик ҳолда ташиш;
- С. чиқиндини ва ортиқча тупроқни ташиш;
- Д. ишлаб чиқаришга оид ва маиший сувларни тозалашни ташкил этиш;
- Е. қазилар жараёнида ер ости сувларининг тўкилишини ва уларни кучсиз тупроқ билан сунъий равишда мустаҳкамланиши пайтидаги ифлосланишни олдини олиш;
- Ғ. қурилиш майдонидаги оқова сувларни ерни ўпириб кетишидан сақлаш;
- Г. тўғри режалаштирилган вақтинчалик автотўйлар ва йўлаклар;
- Н. пайвандлаш, бинолар томларини ёпиш, деворларни пардозлаш жараёнидаги таъсирларнинг олдини олиш учун тез ёнувчан ва ўзидан захарли моддалар чиқарадиган маҳсулотларни тўғри аралаштириш ҳамда уларни ташишни тўғри ташкил этиш чора-тадбирларни амалга ошириш керак.

2. Тош ва бетон ишларининг бу тури қуйидаги экологик муаммоларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ: ҳавонинг чангланиши, тўлқин тарқатувчи, шовқинли юклар ва ҳ.к.

Юқоридаги экологик муаммонинг олдини олиш учун қуйидаги чора-тадбирлар қўрилиши лозим:

- А. қурилиш майдонида табиий тошларни қайта ишлаш учун махсус жойлар ажратиш;

В. шовқиндан, тўлқиндан сақловчи ва чангни тутиб қолувчи белгиланган талабларга мос қурилмалар билан таъминланган бўлиши лозим.

Қурилишга майдон танлаш бўйича қуйидагиларга аҳамият берилиши лозим: табиий (топографик, геологик, иқлим) шароит, транспорт шароити, ишлаб чиқариш билан асосий ва технологик боғланиш, қурилиш учун яроқли ер майдони танланиши, қурилиш майдонининг баланд-пастликлари, геологик ва гидрологик (грунт, сизот сувларининг мавжудлиги, эҳтимолий сув босиши, сув тошқини, ер кўчишлар) сув ва энергия таъминоти, қурилиш майдонини магистрал транспорт йўллари билан боғловчи йўллар мавжудлиги, қурилиши мумкин бўлган бинонинг ривожланиши ва истикболларидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Charles J. Kibert, Jan Sendzimir, and G. Bradley Guy (Edited by 2003) Construction ecology: nature as the basis for green buildings. London and New York - p. 303.

2. David C. Coleman (2010) Big ecology: the emergence of ecosystem science. University of California Press. Berkeley, Los Angeles, London - p. 236.

3. Сатторов З.М., Қурилиш экологияси /Дарслик / –Т.: 2017 йил – 364 б.

4. Sh.A. Eshqobilov “Ekologiya”, Multimediyalil ektron darslik, SamDAQI nashri, Samarqand, 2015. 693 Mg bayt.